

РОЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОГО МИСТЕЦТВА У ВИХОВАННІ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті зазначено, що найефективнішим вплив мистецтва може бути там, де формування ідеалів і переконань особистості протікає в тісній взаємодії і взаємопроникненні інтелектуальних і емоційних засобів впливу на її свідомість. У зв'язку з цим, розглянуто християнське мистецтво як один з ефективних засобів духовно-морального виховання молоді. Визначено роль і місце християнського мистецтва у вихованні сучасної молоді в тісному взаємозв'язку з визначенням ролі етичного й естетичного компонентів мистецтва в духовно-моральному вихованні особистості.

Ключові слова: християнське мистецтво, духовно-моральне виховання, етичний і естетичний компоненти мистецтва.

Історія людства свідчить, що кожна нація, кожний етнос століттями створювали свої уявлення про життєві цінності, серед яких окреме місце завжди посідали цінності духовні й естетичні. Ідеали істини, добра і краси завжди були головними духовними орієнтирами для українського народу. Одним з провідних напрямів виховання молоді в українській педагогічній традиції з давніх часів була православна християнська педагогіка, в якій виховання молоді розглядалося як розкриття образу Божого в кожній людині. Одним з основних методів духовно-морального виховання у християнській педагогіці було і є церковне богослужіння в його цілісності й те, що становить естетичний вимір храмової дії зокрема. О. Павло Флоренський називав православне богослужіння синтезом мистецтв: тут все – архітектура, живопис, спів, проповідь, театральність дії, – спрацьовує на створення єдиного образу іншого світу, перетвореного, у якому царює Бог [1, с. 202]. Храмове мистецтво, як і християнське мистецтво в цілому, має значний виховний потенціал, використання якого в духовно-моральному вихованні сучасної студентської молоді повинно займати вагоме місце.

Теоретичні положення про православ'я як культуротворчу духовну засаду суспільства та історичний фундамент народного виховання розробляли видатні філософи й педагоги ХХ ст.: М. Бердяєв, С. Булгаков, В. Зеньківський, І. Ільїн, С. Миропольський, В. Розанов, В. Свенціцький, В. Соловйов, Є. Трубецькой, а також провідні сучасні дослідники М. Євтух, Т. Тхоржевська, Є. Шестун та ін.

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. та на початку 2000-х рр. стала помітною актуалізація духовно-релігійного аспекту в структурі естетичної культури особистості майбутніх фахівців. Це питання висвітлено в публікаціях А. Комарової, зокрема “Духовність, духовний розвиток особистості і православ'я”.

Проблемам духовного розвитку особистості на сучасному етапі присвячено багато праць Г. Шевченка, в яких розкрито методологічні, теоретич-

ні й організаційно-методичні засади духовного розвитку учнівської та студентської молоді в умовах трансформації українського суспільства.

Про важливе значення мистецтва в розвитку духовної культури особистості йдеться у працях багатьох сучасних учених: на цьому аспекті формування людської духовності наголошували Н. Киященко, Ю. Фохт-Бабушкін та ін. Актуальними для теми нашого дослідження є праці, присвячені застосуванню комплексу взаємодіючих мистецтв у навчально-виховному процесі (Г. Шевченко, Б. Юсов, Є. Зеленов, Т. Пеня, Б. Івасів, І. Карпенко, Л. Масол, Н. Миропольська, В. Рагозіна, Т. Рейзенкінд та ін.).

Мистецтво має унікальні можливості впливу на особистість і формування в неї необхідних для суспільства якостей. У цьому виявляється його ціннісно-орієнтуюча функція. Під ціннісними орієнтаціями розуміється установка особистості на ті або інші цінності матеріальної чи духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, в ній ніби реанімується життєвий досвід, що накопичується особистістю в індивідуальному розвитку. Це той компонент структури особистості, що являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли й почуття людини і з точки зору якої зважуються багато життєвих питань [2, с. 198]. Ціннісні орієнтації, які є одним з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й у цій якості визначають широку мотивацію її поведінки і впливають на всі сторони її діяльності [3]. Таким чином, розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з розвитком спрямованості особистості.

На думку Г. Падалки, одним із важливих аспектів повноцінного засвоєння особистістю духовного змісту художніх образів є яскраве їх емоційно-естетичне переживання. Осягнення духовних цінностей мистецтва невіддільне від отримання естетичної насолоди, емоційно-естетичного задоволення, досягнення психологічної розрядки [4, с. 177]. Л. Виготський, П. Якобсон та інші психологи також підкреслюють взаємозв'язок між духовним розвитком людини та її емоціями й почуттями. Про значення естетичної культури для розвитку духовної культури особистості говорили Б. Неменський, В. Кудін, А. Семашко, Ю. Фохт-Бабушкін, Г. Шевченко, Б. Юсов.

Глибина впливу на особистість твору мистецтва задається самим твором, його змістом і формою. Можна виділити два рівні цього впливу: конкретний, у якому проблеми твору не виходять за межі конкретної ситуації, мають обмежений тимчасовий характер, і рівень вічних цінностей, у якому головним змістом художнього твору стає сама людина у всій своїй суперечливості й глибині.

На конкретному рівні твори мистецтва прагнуть відобразити своєрідність моменту, їхня роль у духовно-моральному вихованні вагома саме в силу їхньої злободенності. Вони виступають посередниками впливу суспільства на особистість і навпаки. Однак ці твори мають коротку історичну долю на відміну від творів рівня "вічних цінностей". Звернені до проблем духовності буття, життя і смерті, добра й зла, любові й ненависті, вони носять діалогіч-

ний характер. Не даючи готових відповідей, вони спонукають людину до глибоких роздумів.

Духовно-моральне виховання молоді засобами мистецтва може відбуватися як на конкретному рівні, так і на рівні вічних цінностей. Причому конкретний рівень ціннісного орієнтування – це той рівень формування схильності до дії, що відповідає, згідно з диспозиційною теорією, рівню утворення соціальної установки. Рівень вічних цінностей – це той рівень, що стоїть вище елементів особистісної структури [5]. Тому у процесі добору творів мистецтва, призначених для цілеспрямованого виховання молоді, перевагу, на нашу думку, необхідно віддавати творам рівня вічних загальнолюдських цінностей, оскільки “...більш довгостроковими стають установки, сформовані саме як ціннісно-орієнтаційні системи, що є складовими світогляду – вищим рівнем особистісної свідомості” [5, с. 30]. Проте зовсім відкидати твори конкретного рівня не слід, тому що твори цього рівня сприяють створенню мотивації усвідомленого інтересу до сьогоденної моральної та політичної ситуації в країні, її ролі в сучасному світі. Підкріплений впливом творів рівня вічних духовно-моральних цінностей, цей інтерес поступово перетворюється у стійкі якості особистості.

Вплив творів мистецтва обох рівнів на індивідуальний розвиток людини може мати неоднозначні наслідки. Одночасно з моральним вихованням буде відбуватися формування естетичної, інтелектуальної, духовної культури взагалі. Особливо ефективним вплив мистецтва може бути там, де формування ідеалів і переконань особистості протікає в тісній взаємодії і взаємопроникненні інтелектуальних та емоційних засобів впливу на свідомість особистості, одним із таких ефективних засобів духовно-морального виховання молоді є християнське мистецтво.

Мета статті – визначення ролі й місця християнського мистецтва у вихованні сучасної молоді в тісному взаємозв’язку з визначенням ролі етичного та естетичного компонентів мистецтва у духовно-моральному вихованні особистості.

Показовою у плані визначення місця етичного й естетичного компонентів у мистецтві є заочна дискусія двох нобелівських лауреатів-сучасників, російських літераторів – О. Солженіцина та Й. Бродського. Для українського читача їх творчість є не просто літературною спадщиною народу сусідньої держави, а насамперед квінтесенцією літературно-філософського досвіду протистояння, якого набуло російське й українське (взагалі все пострадянське) суспільство за часів панування в наших країнах радянської влади. Досить цікавими у справі духовно-морального виховання засобами мистецтва є для нас ті підходи до сутності й ролі мистецтва, що пропонують названі автори. Звернемося до нобелівських лекцій обох літераторів, у яких вони повинні були в стислій формі висловити своє життєво-літературне кредо. Так О. Солженіцин, визначаючи роль письменника у суспільстві, стверджує: “...Письменник – не сторонній суддя своїм співвітчизникам, він співвинуватець у всьому злі, скоєнім у нього на батьківщині або його народом”, якщо сьогодні

“простий крок простої мужньої людини: не брати участь у неправді”, то письменникам доступно більше: перемогти неправду [6, с. 417].

Й. Бродський, навпаки, визначає себе як людину окрему, що у своїй окремоті зайшла “досить далеко – і зокрема від батьківщини, тому що краще бути останнім невдахою в демократії, ніж мучеником або володарем дум у деспотії...” [6].

О. Солженіцин стверджує, що література здатна “переносити життєвий досвід від нації до цілої нації” і “від покоління до покоління. Так вона стає живою пам’яттю нації. Так вона жевріє у собі і зберігає її втрачену історію – у вигляді, що не піддається перекручуванню й оббреханню. Тим самим література разом з мовою зберігає національну душу”. Й. Бродський зазначає: “Якщо мистецтво чомусь і вчить (і художника в першу чергу), то саме окремішності людського існування. Будучи найбільш давньою – і найбільш буквальною – формою приватного підприємництва, воно вільно або мимоволі заохочує в людині саме його відчуття індивідуальності, унікальності, окремоті...” [6, с. 418].

У нобелівській лекції Йосипа Бродського (1987 р.) зокрема наголошено на тому, що в антропологічному значенні людина є істотою естетичною раніше, ніж етичною [7, с. 10]. “Будь-яка нова естетична реальність уточнює для людини її реальність етичну. Бо естетика – мати етики; поняття “добре” й “погано” – поняття насамперед естетичні, що випереджають категорії “добра” й “зла”... Саме в цьому, скоріше прикладному, ніж платонічному змісті варто розуміти зауваження Ф. Достоевського, що “краса врятує світ”... У цьому змісті література “куди більш ефективна, ніж та чи інша система вірувань або філософська доктрина” [7, с. 9].

О. Солженіцин у нобелівській лекції також нагадує нам фразу Ф. Достоевського: “Світ врятує краса”. Але для самого Солженіцина наявною є триєдність Істини, Добра і Краси. Це не просто парадна старезна формула, як здавалося багатьом у період самовпевненого матеріалізму. “Якщо вершини цих трьох дерев сходяться, як стверджували дослідники, але занадто явні, занадто прямі порості Істини й Добра задалені, зрубані, їх не пропускають, – то, може бути, вигадливі, непередбачені, неочікувані порості Краси проб’ються і здіймуться в те ж саме місце і так виконають роботу за всіх трьох?” [6, с. 418].

Взагалі ця проблема глибша, ніж просто суперечності між двома різними поглядами на мистецтво. Потреба етичного виправдання мистецтва займала думки багатьох вітчизняних митців. Внутрішня розколотість людини між слідуванням моральному обов’язку і благоговінням перед тайною Краси, як зауважує М. Назаров, може довести до трагічного протистояння. Вона може загострюватися суперечностями між мистецтвом як творчістю ззовні і внутрішньою творчістю – удосконалюванням самого себе, коли вирішальними для оцінювання життя стають інші, невидимі стороннім цінності: смиренність, боротьба з власною гріховністю, жертвовність. Громадянськість як прояв любові до ближнього, до свого народу і світу – одна з таких цінностей, якій

не раз приносилася в жертву творчість. І з іншого боку, художник, захищаючи свободу творчості, може проголосити принцип мистецтва поза мораллю й доходити до власного імморалізму в її запереченні. Тобто десь у несповідимих лабіринтах людської Душі етика й естетика можуть зіштовхуватися [6].

Якщо відступити від позитивістської утилітарності середовища, в якій народилося висловлення: “Поетом можеш ти не бути, але громадянином бути зобов’язаний”, то воно вірно відображає і внутрішню ієрархію тріади Істини, Добра і Краси, і моральні вимоги, пропоновані художнику совістю. Тому що слово “громадянин”, на думку М. Назарова, у цьому випадку означає не політичного діяча, а насамперед моральну істоту. В російській та українській літературі ця тенденція, у тому числі й у вигляді трагічного протистояння, висвітлено у творчості багатьох геніальних авторів: М. Гоголя, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, Т. Шевченка. Цю дилему у менш загостреній формі можна знайти навіть у найбільш гармонійного О. Пушкіна та М. Лермонтова з його печоринською підсвідомою незадоволеністю від гріховності людської сутності, О. Блока з його потребою виправдати етикою естетику. Але найбільш гармонійне поєднання Істини, Добра і Краси як відображення властивостей самого троїчного Бога ми знаходимо у християнському мистецтві.

Сутність християнського мистецтва знаходить своє вичерпне вираження в православному храмі в його цілісності. Тут храм розуміється як той початок, що повинен панувати у світі, сам всесвіт повинен стати храмом Божим. За словами Є. Трубецького, поняття храму виражає собою не дійсність, а ідеал, не здійснену ще надію. Храм уособлює собою іншу дійсність, небесну Батьківщину, небесне майбутнє, що вабить до себе, але якого на сьогодні людство ще не досягло. Храмова архітектура є разом з тим і проповіддю: вона провіщає собою той новий життєвий стиль, що повинен прийти на зміну стилю звіриному. Вона виражає собою той новий світовий порядок і лад, де припиняється кривава боротьба за існування й усе створіння з людством на чолі збирається у храм. Така думка розвивається у безлічі як архітектурних, так й іконописних зображень [8].

Ікона – не портрет, а прообраз, символічне зображення прийдешнього храмового людства. Стоншена тілесність іконописного зображення є, за визначенням Є. Трубецького [8], різко вираженим запереченням того біологізму, що зводить насичення плоті у вищу й безумовну заповідь. Адже саме цією заповіддю виправдовується не тільки грубо-утилітарне й жорстоке ставлення людини до нижчої тварини, але і право кожного народу на криваву розправу з іншими народами, що перешкоджають його насиченню. Виснажені образи святих на іконах протиставляють цьому кривавому царству самодостатньої і ситої плоті не тільки “стоншені почуття”, але насамперед – нову норму життєвих відносин. Це те царство, якого плоть і кров не успадковують, та небесна Вітчизна, якої прагнуть досягнути усі: християни – свідомо, люди невіруючі – у смутній тузі по чомусь більш високому, що іменують Істиною.

Треба також зазначити, що в давньоруському іконописі знаходить своє відображення одухотворений народний образ. Не тільки загальнолюдське, але й національне в такий спосіб вводиться і зберігається у прославленому виді на цій граничній висоті релігійної творчості. Тут народна душа виявила своє національне покликання, саме прекрасне й саме інтимне, що в ній є, – ту прозору глибину релігійного натхнення, що згодом явилася світові у класичних творах літератури ХІХ ст. Саме тут у всій повноті змісту розкривається згадувана нами думка Ф. Достоєвського, що “краса врятує світ”. Наші іконописці бачили цю красу, якою врятується світ, і увічнили її у фарбах. І сама думка про силу краси, що цілить, давно вже живе в ідеї чудотворних ікон [8].

Характеризуючи вплив церковного богослужіння і християнського мистецтва на духовний стан особистості, ієромонах Василь (Росляков) говорив, що їхня мета – “облаготворити людину, гранично підняти, виявити Божественну її сутність, дати їй самій її відчути, насолодитися нею і розбудити прагнення до множення цієї духовної краси, що, незважаючи на нашу гріховну завзятість, що доходить до повного заперечення існування цієї краси, усе-таки не залишає і не покидає нас” [9, с. 443].

Розуміння сутності вітчизняної духовної ідеї багато в чому співпадає з розумінням сутності православного мистецтва, тому використання християнського мистецтва в духовно-моральному вихованні молоді ми вважаємо сьогодні необхідним.

Висновки. Актуальність проблеми визначення ролі й місця християнського мистецтва у вихованні сучасної молоді стає очевидною в наші часи, коли масова свідомість споживачів мистецтва виявилася вкрай забрудненою, завдяки засобам масової інформації, низькопробною продукцією, сурогатами мистецтва, що пропагують неприховане зло, насильство, розпусту, є аморальними й бездуховними за своєю сутністю. Протидіяти цим негативним тенденціям можливо шляхом застосування в сучасному виховному процесі найкращих зразків світового, національного, релігійного мистецтва, шляхом введення у зміст викладання культурологічних і педагогічних дисциплін кращих досягнень людства у сфері літератури, живопису, музики, кіномистецтва, християнського храмового мистецтва. Оскільки особливо ефективний вплив мистецтва на особистість відбувається тоді й там, де формування ідеалів і переконань особистості протікає у тісній взаємодії і взаємопроникненні інтелектуальних та емоційних засобів впливу на свідомість особистості, християнське мистецтво може стати одним із найбільш ефективних засобів духовно-морального виховання сучасної студентської молоді.

Список використаної літератури

1. Флоренский П. Храмовое действо как синтез искусств / П. Флоренский // Избранные труды по искусству. – М., 1996. – 202 с.
2. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов // Социология в СССР. – 1966. – Т. 2. – С. 189–208.
3. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М. : Наука, 1975. – С. 89–105.

4. Падалка Г.М. Фахове навчання і становлення духовної культури особистості: проблеми взаємодії в контексті музично-педагогічної освіти / Г.М. Падалка // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2004. – № 3. – С. 173–177.
5. Шульга Р.П. Искусство и ценностные ориентации личности / Р.П. Шульга. – К. : Наукова думка, 1989. – 120 с.
6. Назаров М. Два кредо. Этика и эстетика у Солженицына и у Бродского / М. Назаров // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси : сборник. – М. : Столица, 1991. – 464 с.
7. Бродский И. Стихотворения / И. Бродский. – Таллин : Ээсти раамат, 1991. – 256 с.
8. Трубецкой Е. Три очерка о русской иконе. Умозрение в красках. Два мира в древне-русской иконописи. Россия в ее иконе / Е. Трубецкой. – М., 1991. – 112 с.
9. Монахи – возлюбленные дети Господни: воспоминания о иеромонахе Василии (Рослякове) и иеромонахе Рафаиле (Огородникове). – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Параклит, 2005. – 703 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2014.

Степина Е.Г. Роль христианского искусства в воспитании современной студенческой молодежи

В статье указано, что наиболее эффективным воздействием искусства может быть там, где формирование идеалов и убеждений личности протекает в тесном взаимодействии и взаимопроникновении интеллектуальных и эмоциональных средств воздействия на её сознание. В связи с этим, рассмотрено христианское искусство как одно из эффективных средств духовно-нравственного воспитания молодежи. Определены роль и место христианского искусства в воспитании современной молодежи в тесной взаимосвязи с определением роли этического и эстетического компонентов искусства в духовно-нравственном воспитании личности.

Ключевые слова: христианское искусство, духовно-нравственное воспитание, этический и эстетический компоненты искусства.

Stopina O. The Role of Christian Art in the Education of Modern Students

Human history shows that every nation, every ethnicity has created its own idea of the main values of life, among which spiritual and aesthetic values have always occupied a special place. The ideals of truth, goodness and beauty have always been the leading spiritual guide for the Ukrainian people. Orthodox Christian pedagogy, in which the education of young people was understood as the revelation of the image of God in every person, has always been one of the leading trends of the Ukrainian pedagogical tradition from ancient times until now. A church service in its entirety, and what constitutes the aesthetic dimension of the temple action in particular, has been one of the main methods of spiritual and moral education in Christian pedagogy. Church art as Christian art in general, has a significant educational potential, to the use of which in the spiritual and moral education of young people our article is dedicated. The relevance of definition of the role and place of Christian art in the education of today's youth is becoming obvious these days, when mass mind of consumers of art turned out to be extremely polluted due to the media, by the low-grade media products, promoting undisguised evil, violence, fornication - the surrogate art, which is immoral and spiritless by its nature. To counteract these negative tendencies is possible by the use of the best examples of world, national, and religious art in modern educational process. Because art's particularly effective impact on the individual occurs in the situation where the formation of ideals and beliefs of the individual takes place in close interaction of intellectual and emotional means of influence, we consider that Christian art may be one of the most effective means of spiritual and moral education of the modern students.

Key words: christian art, the role, modern students.